

ΜΙΑ ΝΕΑ ΟΨΗ ΑΝΑΓΝΩΣΗΣ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΟΣ

ΤΑΚΗΣ ΒΙΔΑΛΗΣ, «ΤΟ ΦΡΟΥΡΙΟ ΤΩΝ
ΠΟΛΙΟΡΚΗΤΩΝ. ΑΥΤΟΝΟΜΙΑ ΕΝΟΣ ΟΠΛΟΥ»,
(ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΕΥΜΑΡΟΣ, ΑΘΗΝΑ, 2026)

Ι. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Τον Ιούλιο του 2024 συμπληρώθηκε η 50ή επέτειος από τη Μεταπολίτευση¹, την τομή εκείνη που σημάδεψε το τέλος μιας εποχής και εγκαινίασε μια νέα περίοδο στη σύγχρονη ελληνική ιστορία που, αναμφίβολα, υπήρξε η πιο ομαλή από πολιτική άποψη και σε επίπεδο λειτουργίας των δημοκρατικών θεσμών και κατοχύρωσης των στοιχειωδών πολιτικών ελευθεριών και των θεμελιωδών δικαιωμάτων. Τον Ιούνιο του 2025 συμπληρώθηκαν 50 χρόνια από την ψήφιση και θέση σε ισχύ του σημερινού Συντάγματος, γεγονός που συνοδεύτηκε από αφιερώματα, αρθρογραφία, έκδοση βιβλίων και εκδηλώσεις με αντικείμενο τη βαρυσήμαντη αυτήν επέτειο. Πάντως, ήδη πριν από τη συμπλήρωση των επετείων και στη σκιά των αλληπάλληλων κρίσεων (οικονομικής, πανδημικής), διατυπώθηκαν ποικίλες θέσεις που κυμαίνονται από την κριτική περί «αγοραφοβίας» (στο οικονομικό πεδίο)² μέχρι διαπιστώσεις σχετικές με την ανθεκτικότητα³ ή τη προσαρμοστικότητα του συνταγματικού κειμένου, αν και αυτό που διακρίνει τις περισσότερες απόψεις είναι μια περισυλλογή

Γεώργιος Θ. Ζώης
Δ.Ν. ΕΚΠΑ,
Μεταδιδάκτωρ
Παντείου Παν/μίου

¹ Για τις περισσότερες χρήσεις του όρου «Μεταπολίτευση», βλ. περισσότερα Γ. Βούλγαρη, *Η Μεταπολιτευτική Ελλάδα 1974-2009*, 2013, ο οποίος (σελ. 17 επ.) θεωρεί ως τέλος του ιστορικού κύκλου της Μεταπολίτευσης το 2009, έτος κατά το οποίο εκδηλώθηκε η οικονομική και δημοσιονομική κρίση χρέους που εγκαινίασε μια νέα δραματική περίοδο της νεότερης ελληνικής Ιστορίας.

² Βλ. ενδεικτικά Γ. Δελλή, *Δήμος και Αγορά. Το Δημόσιο Δίκαιο «αλλιώς», με το βλέμμα της οικονομικής ανάλυσης*, 2018.

³ Βλ. ενδεικτικά Ξ. Κοντιάδη/Α. Φωτιάδου, *Η συνταγματική ανθεκτικότητα στη δοκιμασία των κρίσεων*, 2022, διαθέσιμο στο [link](#).

σε σχέση με το μέλλον του Συντάγματος.

Στο ανωτέρω πλαίσιο θα μπορούσε κανείς να εντάξει, με μια πρώτη ματιά, και την κυκλοφορία του βιβλίου του Τάκη Βιδάλη με τίτλο «*Το φρούριο των πολιορκητών Αυτονομία ενός όπλου*», από τις εκδόσεις Εύμαρος. Μία τέτοια προσέγγιση, όμως, θα ήταν πολύ επιφανειακή και θα αδικούσε το έργο αυτό, το οποίο ήδη με τον τίτλο του προϊδεάζει τον αναγνώστη για το περιεχόμενό του, χωρίς όμως να προδίδει ευθέως τις προθέσεις του συγγραφέα, ο οποίος, μέσα από τη βαθειά γνώση της Θεωρίας (και της πράξης) του Συνταγματικού Δικαίου και της συνταγματικής ιστορίας, ξετυλίγει με αφηγηματική μαεστρία ορισμένες πτυχές, τις οποίες ουδείς είχε θίξει μέχρι σήμερα. Άλλωστε, ο συγγραφέας κάνει λόγο για μια «εναλλακτική αντίληψη για το Σύνταγμα», το οποίο, στη μακρά παράδοση του ευρωπαϊκού –και ελληνικού– συνταγματισμού, ξεκίνησε ως αίτημα και, μάλιστα, πολιτικό αίτημα και διεκδίκηση των αδυνάτων έναντι των ισχυρών και όσων κατείχαν και ασκούσαν αυθαίρετα την εξουσία χωρίς να λογοδοτούν και χωρίς να ελέγχονται. Τα παραδείγματα είναι αμέτρητα· εκκινώντας κανείς από τις πρώιμες μορφές γραπτών τυπικών κωδικοποιημένων κειμένων, όπως η περίφημη «*Magna Carta Libertatum*»⁴ και καταλήγοντας, με τη μεσολάβηση των μεγάλων επαναστάσεων του 18ου αιώνα (Αμερικανικής και Γαλλικής) και των αγώνων της εργατικής τάξης, στις κατακτήσεις του 20ού αιώνα που σήμερα τίθενται εν αμφιβόλω, αναδύεται μέσα από τις σελίδες του βιβλίου η ιστορία του δυτικού (και ελληνικού) συνταγματισμού, ενός φαινομένου που συνδέεται ευθέως με την εποχή της Νεωτερικότητας και, ειδικότερα, με τις ιστορικές, κοινωνικές, οικονομικές και θεσμικές συνθήκες που συνθέτουν τον πολύχρωμο καμβά της⁵.

II. Η ΠΟΡΕΙΑ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΣΜΟΥ ΩΣ ΑΙΤΗΜΑΤΟΣ ΕΚΔΗΜΟΚΡΑΤΙΣΜΟΥ

Σε ό,τι αφορά το ελληνικό παράδειγμα, το αίτημα για Σύνταγμα συνδέθηκε από την πρώτη στιγμή με τη διεκδίκηση της πολιτικής ελευθερίας και της ανεξαρτησίας από τον Οθωμανικό ζυγό και εκφράστηκε μέσα από τα τρία επαναστατικά Συντάγματα, της Επιδάουρου (1822), του Άστρους (1823) και της Τροιζίνας (1827), κοινό γνώρισμα των οποίων ήταν ο φιλελεύθερος και δημοκρατικός χαρακτήρας τους⁶. Από την άποψη αυτή, μείζονος σημασίας ήταν και ο δρόμος που είχαν ανοίξει εκπρόσωποι του Νεοελληνικού Διαφωτισμού, όπως ο Ρήγας Βελεστινλής, με το έργο του (1797): «*Νέα Πολιτική Διοικήσις τῶν Κατοίκων τῆς Ρούμελης, τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, τῶν Μεσογείων*

⁴ Πρόκειται για τον κώδικα «ελευθεριών», που «παραχωρήθηκαν» το 1215 από τον βασιλιά της Αγγλίας Ιωάννη τον Ακτήμονα προς τους ευγενείς, οδηγώντας στη μεταρρύθμιση των σχέσεων μεταξύ του βασιλιά και των αρχόντων μέσω του περιορισμού των βασιλικών εξουσιών. Για τη Magna Carta βλ. ενδεικτικά J. C. Holt, *Magna Carta*, 2η έκδ., 2014.

⁵ Για το θέμα αυτό βλ. εντελώς ενδεικτικά J. Habermas, *Ο φιλοσοφικός λόγος της νεωτερικότητας*, 1993, σελ. 15 επ., 32 επ., 41 επ.· D. Grimm, *Die Zukunft der Verfassung*, 1991, σελ. 197 επ.· Ξ. Κοντιάδη, *Η αναθεώρηση του Συντάγματος*, 2000, σελ. 26 επ.· Α. Μάνεση, *Συνταγματικό Δίκαιο*, Ι, 1980, σελ. 126 επ.· Δ. Τσάτσο, *Συνταγματικό Δίκαιο, Τόμος Α΄, Θεωρητικό θεμέλιο*, 2022, σελ. 180 επ. διαθέσιμο στο [link](#).

⁶ Για την ιστορία των Συνταγμάτων της Ελληνικής Επανάστασης βλ. ενδεικτικά Ξ. Κοντιάδη, *Η Περιπετειώδης Ιστορία των Επαναστατικών Συνταγμάτων του 1821*, 2021· Π. Παυλόπουλο, *Τα συνταγματικά θεμέλια του Νεότερου Ελληνικού Κράτους*, 2024· G. Zois, *Two Centuries of Greek Constitutionalism: The first Revolutionary Constitutions*, IJPL 2/2022, σελ. 667-675, διαθέσιμο στο [link](#).

Νήσων καὶ τῆς Βλαχομπογδανίας. Ὑπὲρ τῶν Νόμων – ἐλευθερία, ἰσοτιμία, ἀδελφότης – καὶ τῆς Πατρίδος», καὶ ὁ Ἀνώνυμος συγγραφέας τοῦ ἔργου με τίτλο: «Ἑλληνικὴ Νομαρχία: Ἦτοι Λόγος Περὶ Ἐλευθερίας» (1806). Το πάθος τῶν Ἑλλήνων γιὰ τὴν ἐλευθερία καὶ τὴν διασφάλιση τῶν δικαιωμάτων τους μέσω τῆς υιοθέτησης Συντάγματος δὲν υποχώρησε οὔτε κατὰ τὴν περίοδο μετὰ τὴν Ἀπελευθέρωση, ποὺ ἀρχικὰ σημαδεύτηκε ἀπὸ τὴν ἀπόλυτη κυριαρχία τοῦ Ἰωάννη Καποδίστρια, με ἐπὶ κλίση τῆς ἀρχῆς *salus patriae suprema lex esto*⁷, καὶ κατόπιν ἀπὸ τὴν ἀπόλυτη μοναρχία ποὺ ἐπέβαλαν ἡ βαυαρικὴ ἀντιβασιλεία καὶ ὁ Ὄθωνας (1832-1943). Ἐτσι, τόσο τὸ 1843, ὅσο καὶ τὸ 1862, ὁ λαὸς ἐξεγέρθηκε, με τὴν μεν πρώτη περίπτωση νὰ καταλήγει στὴν «παραχώρηση» ἀπὸ τὸν βασιλιά ἐνός «Συντάγματος-συναλλάγματος» καὶ τὴν δεύτερη νὰ οδηγεῖ στὴν ἔξωση τοῦ Ὄθωνα, τὴν ἐκλογή Συντακτικῆς Συνέλευσης καὶ τὴν ψήφιση, τὸ 1864, τοῦ πρώτου Συντάγματος ποὺ ἀναγνώριζε ὡς πηγὴ ὅλων τῶν ἐξουσιῶν τὸν λαό, καθιερώνοντας ἔτσι τὴν ἀρχὴ τῆς λαϊκῆς κυριαρχίας⁸. Ἡ ἐφαρμογὴ τοῦ τελευταίου αὐτοῦ Συντάγματος ποὺ καθιέρωνε τὸ πολίτευμα τῆς βασιλευόμενης δημοκρατίας, δὲν υπήρξε ἀπρόσκοπη, κυρίως λόγω τῆς στάσης τῶν ἀνακτόρων ποὺ συστηματικὰ ὑπονόμευαν τὴν ομαλὴ λειτουργία τῶν θεσμῶν, ἰδίως, μέσω τῆς αὐθαίρετης ἐξουσίας τοῦ βασιλιά νὰ διορίζει κυβερνήσεις τῆς ἀρεσκείας του καὶ ὄχι κυβερνήσεις ποὺ διέθεταν τὴν πλειοψηφία τῶν μελῶν τῆς Βουλῆς, μολονότι ἡ ἀρχὴ τῆς δεδηλωμένης εἶχε ἤδη καθιερωθεῖ ἔστω καὶ ὡς συνθήκη τοῦ πολιτεύματος⁹, με τὴ συμβολὴ τοῦ Χαρίλαου Τρικούπη. Ἀποκορύφωμα τῆς αὐθαιρεσίας αὐτῆς υπήρξαν ὁ Ἐθνικὸς Διχασμὸς καὶ, πενήντα χρόνια ἀργότερα, ἡ κρίση τῶν «Ἰουλιανῶν». Στὴν πραγματικότητα, ἡ μοναρχία οὐδέποτε ἀπέκτησε ἀληθινὴ λαϊκὴ νομιμοποίηση, δεδομένου ὅτι ἡ ἐπιλογή κληρονομικοῦ ἀνώτατου ἀρχοντα ἀποτελοῦσε ὄρο τῶν τριῶν «ἐγγυητριῶν» δυνάμεων (Ἀγγλίας, Γαλλίας καὶ Ρωσίας), μετὰ τὴν Ἀνεξαρτησία, ἐνῶ ὅσες φορές οἱ βασιλεῖς ἀπομακρύνθηκαν ἀπὸ τὸν θρόνο – με πιο χαρακτηριστικὸ παράδειγμα τὴν περίοδο τῆς Ἀβασίλει- τῆς Δημοκρατίας ἢ Β' Ἑλληνικῆς Δημοκρατίας τοῦ Μεσοπολέμου (1924-1935)–, στὴ συνέχεια ἐπανήλθαν με δημοψηφίσματα-παρωδιές¹⁰ καὶ με τὶς «εὐλογίες» ξένων παραγόντων (ἰδίως τῶν

⁷ Βλ. ἐνδεικτικὰ Γ. Ζώη, *Δίκαιο τῆς Ανάγκης, κατάσταση πολιορκίας καὶ ἐκτακτὴ νομοθετικὴ διαδικασία: Μία ἱστορικὴ καὶ συγκριτικὴ ἐρευνα*, 2024, σελ. 448-449.

⁸ Σύμφωνα με τὸ ἀρθρο 21 τοῦ Συντάγματος τοῦ 1864: «Ἀπασαὶ αἱ ἐξουσίαι πηγάζουσιν ἐκ τοῦ Ἔθνους, ἐνεργοῦνται δὲ καθ' ὃν τρόπον ὀρίζει τὸ Σύνταγμα».

⁹ Εἶναι γεγονός ὅτι τὸ ἀρθρο 31 τοῦ Συντάγματος τοῦ 1864 ὀριζε ὅτι: «Ὁ Βασιλεὺς διορίζει καὶ παύει τοὺς Ὑπουργοὺς αὐτοῦ», ὡστόσο, ἀπὸ τὸ πνεῦμα τοῦ πολιτεύματος τῆς βασιλευόμενης δημοκρατίας δὲν προέκυπτε ἡ ἐξουσία τοῦ ἀνώτατου ἀρχοντα νὰ διορίζει πρωθυπουργό τῆς ἐπιλογῆς του, ἀν ληφθεῖ ἐπιπλέον ὑπόψη τὸ γεγονός ὅτι τὸ ἀρθρο 29 καθιέρωνε τὴν ἀρχὴ τοῦ ἀνεύθυνου τοῦ ἀνώτατου ἀρχοντα («Τὸ πρόσωπον τοῦ Βασιλέως εἶναι ἀνεύθυνον καὶ ἀπαραβίαστον, οἱ δὲ Ὑπουργοὶ αὐτοῦ εἶναι ὑπεύθυνοι»). Οἱ σχετικὲς διατάξεις παρέμειναν σε ἰσχὺ καὶ μετὰ τὴν ἀνα- θεώρηση τοῦ 1911, ἐνῶ καὶ τὸ Σύνταγμα τοῦ 1952, ποὺ καθιέρωνε ἐπίσης πολίτευμα βασιλευόμενης δημοκρατίας, περιλάμβανε τὶς ἴδιες ἀκριβῶς διατάξεις στα αὐτὰ ἀρθρα.

¹⁰ Χαρακτηριστικὸ παράδειγμα υπήρξε τὸ «δημοψήφισμα» τῆς 3ης Νοεμβρίου 1935, ποὺ «ἐπικύρωσε» τὴν εὐλημμένη ἤδη με πρᾶξικοπηματικὸ τρόπο ἐπαναφορὰ τῆς μοναρχίας καὶ τοῦ Γεωργίου Β' βάσει Ψηφίσματος τῆς Ε' Συντακτικῆς Συνέλευσης ποὺ εἶχε υιοθετηθεῖ ἀπὸ μόλις 82 πληρεξουσίου (ἐπὶ συνόλου 300). Ὑπὲρ τῆς μοναρχικῆς παλινόρθωσης ἐμφανίστηκε ὅτι ψήφισε τὸ 97,88% τῶν ἐκλογέων ἐναντὶ 2,12% ποὺ τάχθηκαν ὑπὲρ τῆς δημοκρατίας. Ἀν ληφθεῖ ὑπόψη ἡ ἀποχὴ τῶν δημοκρατικῶν, τὸ γεγονός ὅτι ὁ ἀριθμὸς τῶν ψηφισάντων ἦταν κατὰ 37% ἀνώτερος σε σχέση με τὶς ἐκλογές τῆς 9ης Ἰουνίου τοῦ ἴδιου ἔτους καὶ τὸ ὅτι δὲν υπολογίσθηκε ποσοστὸ ἀποχῆς, ἀντιλαμβάνεται κανεὶς τὸ μέγεθος τῆς νοθείας. Βλ. Γ. Ζώη, *Δίκαιο τῆς Ανάγκης*, ὁ.π., σελ. 532 ἐπ. Ἀντίστοιχα, τὸ δημοψήφισμα τῆς 1ης Σεπτεμβρίου 1946, με τὸ ὁποῖο «ἐπικυρώθηκε» ἐκ νέου ἡ, προεὐλημμένη ἀπὸ τὴν –ἐχουσα φιλομοναρχικὴ πλειοψηφία– Δ' Ἀναθεωρητικὴ Βουλὴ, ἐπιστροφὴ (γιὰ μὴ ἀκόμα φορὰ) τοῦ Γεωργίου Β' στὴν Ἑλλάδα, διεξήχθη σε συνθήκες ἐμφυλίου πολέμου, ὁ.π., σελ. 558 ἐπ.

«τοποτηρητών» Βρετανών).

Η πρώτη ευκαιρία για ουσιαστικό εκδημοκρατισμό του ελληνικού κράτους θα μπορούσε να είναι η περίοδος μετά την Απελευθέρωση από τις κατοχικές δυνάμεις, το 1944, όμως η ύπαρξη τριών παράλληλων εξουσιών¹¹, η άνοδος νέων πολιτικών δυνάμεων που αναδείχτηκαν από την Εθνική Αντίσταση και η σύγκρουση μεταξύ των τελευταίων και των εκπροσώπων του παλαιού πολιτικού κόσμου, οδήγησαν σε έναν αιματηρό και βάρβαρο εμφύλιο πόλεμο (1946-1949), τα σημάδια του οποίου είναι ορατά μέχρι σήμερα. Από την άποψη αυτή, στην Ελλάδα η πραγματική πολιτική και συνταγματική ομαλότητα καθυστέρησε τουλάχιστον μια τριακονταετία, με κυριότερο σταθμό στην καθυστέρηση αυτή την επιβολή του επταετούς στρατοκρατικού δικτατορικού καθεστώτος (1967-1974) που οδήγησε και σε μια εθνική καταστροφή με την εισβολή των Τούρκων στην Κύπρο.

III. ΤΟ ΣΥΝΤΑΓΜΑ ΤΟΥ 1975 ΚΑΙ Η ΥΠΟΧΩΡΗΣΗ ΤΟΥ ΕΓΓΥΗΤΙΚΟΥ ΠΡΟΤΑΓΜΑΤΟΣ

Αν κάτι σημάδεψε την περίοδο μέχρι τη Μεταπολίτευση του 1974, αυτό ήταν μια εκδοχή «πολεμικού» συνταγματισμού, κατά τον εύστοχο χαρακτηρισμό του Τάκη Βιδάλη. Αυτή η εκδοχή ήταν ευθέως συνδεδεμένη με την ουσιαστική κρίση των θεσμών που σηματοδεύτηκε από εθνικές καταστροφές και τις αλληπάλληλες πολιτειακές και πολιτικές μεταβολές που κατά κανόνα είχαν τον χαρακτήρα είτε των εκτροπών, είτε της λήψης έκτακτων μέτρων, υπό το πρόσχημα μιας «εθνικής σωτηρίας» που στην πραγματικότητα ταυτιζόταν με το στενό κομματικό ή μικροπολιτικό συμφέρον όσων την επικαλούνταν. Συνεπώς, με τον τερματισμό του πολιτειακού ζητήματος, ύστερα από το δημοψήφισμα της 8ης Δεκεμβρίου 1974, και την ψήφιση του Συντάγματος του 1975, η Χώρα φάνηκε να επανέρχεται σε συνθήκες πολιτικής και πολιτειακής ομαλότητας. Δεν είναι τυχαίο το γεγονός ότι η Μεταπολίτευση του Ιουλίου 1974 δεν υπήρξε προϊόν μιας επιτυχημένης επανάστασης, καθώς η στρατιωτική δικτατορία δεν ανατράπηκε¹², αλλά συνέπεια της αδυναμίας του στρατοκρατικού καθεστώτος να αντιμετωπίσει μια εθνική κρίση, για την οποία το ίδιο ήταν υπεύθυνο. Από την άποψη αυτή, η μετάβαση από τη δικτατορία στη δημοκρατία –που έφερε τη σφραγίδα του προδικτατορικού ηγέτη της συντηρητικής παράταξης και πρώην πρωθυπουργού, Κωνσταντίνου Καραμανλή¹³– υπήρξε ένα απολύτως ελεγχόμενο βήμα που δεν επέφερε τις κοινωνικές αλλα-

¹¹ Κατά την περίοδο 1941-1944 διαμορφώθηκαν τρεις πόλοι εξουσίας: α) οι εξόριστοι κυβερνήσεις που διέθεταν τη σφραγίδα της νομιμότητας, ως συνέχεια του Κράτους, πλην όμως δεν διέθεταν καμία λαϊκή νομιμοποίηση, καθώς αποτελούσαν συνέχεια του δικτατορικού φασιστικού καθεστώτος που είχε επιβάλει ο Ι. Μεταξάς στις 4 Αυγούστου 1936· β) οι de facto κατοχικές κυβερνήσεις που αντλούσαν την ισχύ τους από την εμπιστοσύνη των Ιταλών, Γερμανών και Βουλγάρων κατακτητών· γ) οι επίσης de facto «κυβερνήσεις του Βουνού» (Πολιτική Επιτροπή Εθνικής Απελευθέρωσης – ΠΕΕΑ) που βασιζόνταν στην εμπιστοσύνη των αντιστασιακών οργανώσεων και των υποστηρικτών τους.

¹² Σε αντίθεση, π.χ., με την Πορτογαλία, όπου, την ίδια ακριβώς περίοδο (25 Απριλίου 1974) η φασιστική-σαλαζαρική δικτατορία (Estado Novo) του Marcelo Caetano ανατράπηκε από το πραξικόπημα του «Κινήματος Ενόπλων Δυνάμεων», μιας οργάνωσης καθοδηγούμενης από αντικαθεστωτικούς αξιωματικούς. Το πραξικόπημα μετεξελίχθηκε σε ειρηνική επανάσταση, με τον λαό να κατακλύζει τους δρόμους όλων των μεγάλων και μικρών πόλεων της Χώρας, με αίτημα τον εκδημοκρατισμό.

¹³ Άλλωστε, στην «Κυβέρνηση Εθνικής Ενότητας» που σχηματίστηκε στις 24 Ιουλίου 1974, υπό την προεδρία του Κ. Καραμανλή, συμμετείχαν πρόσωπα από την προδικτατορική πολιτική σκηνή, όπως ο Ευάγγελος Αβέρωφ και ο Γεώργιος Μαύρος, όχι όμως και εκπρόσωποι των αντιδικτατορικών οργανώσεων, της Κεντροαριστεράς (π.χ. Ανδρέας

γές¹⁴, τις οποίες διεκδικούσαν όσοι είχαν αντισταθεί στο στρατιωτικό καθεστώς, αλλά και όσοι εκπροσωπούσαν το μήνυμα της γενιάς του «114», κατά την προδικτατορική περίοδο, το οποίο στην πράξη ήταν ένα μήνυμα ελευθερίας και ισότητας για όλους. Αυτή η αναντιστοιχία μεταξύ των πραγματικών τάσεων της ελληνικής κοινωνίας και των συσχετισμών των πολιτικών δυνάμεων αποτυπώθηκε και στη σύνθεση της πρώτης μεταδικτατορικής Βουλής¹⁵, που αναδείχθηκε από τις εκλογές της 17ης Νοεμβρίου 1974¹⁶, και η οποία ανέλαβε το έργο της κατάρτισης του νέου Συντάγματος, ως Ε' Αναθεωρητική Βουλή¹⁷.

Η υιοθέτηση του Συντάγματος στις 11 Ιουνίου 1975 πραγματοποιήθηκε από την κυβερνητική πλειοψηφία, καθώς η αντιπολίτευση αποχώρησε διαμαρτυρούμενη για τη διατήρηση των προεδρικών «υπερεξουσιών» που αλλοίωναν τα κοινοβουλευτικά χαρακτηριστικά του πολιτεύματος, παρά το γεγονός ότι το τελικό κείμενο διέφερε ουσιωδώς σε σχέση με το κυβερνητικό Σχέδιο Συντάγματος που είχε κατατεθεί στις αρχές του 1975. Πάντως, πέραν του ζητήματος αυτού, το κείμενο του Συντάγματος και οι θεσμοί που αυτό καθιέρωνε δεν αμφισβητήθηκαν από καμία πολιτική δύναμη εξ όσων διέθεταν ισχύ και κοινοβουλευτική εκπροσώπηση. Την αγωνία για την τήρηση του Συντάγματος και την ενεργοποίηση της εγγυητικής του λειτουργίας διαδέχθηκε ένας –κατά την έκφραση του Τάκη Βιδάλη– «διάχυτος εφησυχασμός», ο οποίος συνδέεται ευθέως με την απώλεια του εγγυητικού βάρους του συνταγματικού κειμένου¹⁸, που, με τη σειρά της, οφείλεται στην κατά το δοκούν επίκληση του Συντάγματος από τους πάντες. Τα παραδείγματα από την πεντηκονταετή εφαρμογή του Συντάγματος είναι πολλά και εντοπίζονται ιδίως κατά την περίοδο που ακολούθησε

Παπανδρέου) και της παραδοσιακής Αριστεράς (ΚΚΕ, ΚΚΕ εσωτερικού και ΕΔΑ).

¹⁴ Βλ. Α. Μάνεση, *Η εξέλιξη των πολιτικών θεσμών στην Ελλάδα: Αναζητώντας μια δύσκολη νομιμοποίηση*, 1987, σελ. 30.

¹⁵ Τα αποτελέσματα των εκλογών της 17.11.1974, που διεξήχθησαν με το σύστημα της ενισχυμένης αναλογικής (Π.Δ. 650/1974 – ΦΕΚ 281/Α'/03.10.1974), διαμορφώθηκαν ως εξής:

Κόμματα	Αρχηγοί	Ποσοστό	Έδρες
Νέα Δημοκρατία	Κωνσταντίνος Καραμανλής	54,37 %	220
Ένωση Κέντρου – Νέες Δυνάμεις	Γεώργιος Μαύρος	20,42 %	60
Πανελλήνιο Σοσιαλιστικό Κίνημα	Ανδρέας Παπανδρέου	13,58%	12
Ενωμένη Αριστερά (ΚΚΕ, ΚΚΕ Εσωτερικού, ΕΔΑ)	Ηλίας Ηλιού	9,47 %	8
Λοιποί	-	2,16 %	0
ΣΥΝΟΛΟ		100,00 %	300

[Πηγή: <<http://www.ypes.gr/el/>>]

¹⁶ Είναι ενδεικτικό το γεγονός ότι οι εκλογές πραγματοποιήθηκαν την πρώτη επέτειο από την άγρια σφαγή των φοιτητών στο Πολυτεχνείο και σε πολύ σύντομο χρονικό διάστημα από τη μεταπολίτευση του Ιουλίου, αν ληφθεί υπόψη ότι στην Πορτογαλία οι πρώτες ελεύθερες εκλογές για την ανάδειξη της Συντακτικής Συνέλευσης πραγματοποιήθηκαν στις 25 Απριλίου 1975, ακριβώς έναν χρόνο μετά την πτώση του δικτατορικού καθεστώτος, ενώ στη γειτονική της Ισπανία, που βρέθηκε επίσης, σε στάδιο πολιτικής μετάβασης, οι πρώτες ελεύθερες εκλογές πραγματοποιήθηκαν στις 15 Ιουνίου 1977, σχεδόν 18 μήνες μετά τον θάνατο του δικτάτορα Francisco Franco (20 Νοεμβρίου 1975).

¹⁷ Αν και διέθετε τον χαρακτήρα συντακτικής συνέλευσης, για λόγους ιστορικής συνέχειας προτιμήθηκε ο όρος «αναθεωρητική». Βλ. ενδεικτικά, αντί άλλων, Α. Μάνεση, «Η νομική φύση της Βουλής της 17 Νοεμβρίου 1974», σε: *Idem, Συνταγματική Θεωρία και Πράξη*, Τ. 1, 1980, σελ. 587-592.

¹⁸ Από την άποψη αυτή, οι εγγυήσεις τήρησης του Συντάγματος συνιστούν το πλέγμα των κυρώσεων που επιβάλλονται σε βάρος των κρατικών οργάνων, τα οποία παραβιάζουν τις συνταγματικές διατάξεις. Βλ. ενδεικτικά Α. Μάνεση, *Αί εγγυήσεις τηρήσεως του Συντάγματος*, 1965. τ. Α', σελ. 37 επ.

την οικονομική και δημοσιονομική κρίση, αλλά και κατά την αμέσως επόμενη περίοδο της κρίσης της Covid-19, ενώ πολλαπλασιάζονται στη δίνη της απαξίωσης των θεσμών που χαρακτηρίζει τα τελευταία χρόνια.

Σήμερα, το μεγαλύτερο πρόβλημα, κατά τον Τάκη Βιδάλη, συνίσταται στο γεγονός ότι το Σύμφωνο δεν λειτουργεί ως οχυρό των αδυνάτων, αλλά ως αυτό που εκφράζει ο τίτλος του βιβλίου, δηλαδή ως «φρούριο των πολιορκητών», δηλαδή ως ένα «όπλο» που βρίσκεται στα χέρια της εξουσίας, η οποία έχει εκχωρήσει το «δικαίωμα» ερμηνείας του σε μια κατηγορία «ειδικών», ευνοώντας και καλλιεργώντας έτσι μια ουσιαστική και ψυχολογική αποστασιοποίηση των πολιτών από το συνταγματικό κείμενο και τους θεσμούς που αυτό καθιερώνει. Αυτή η αποστασιοποίηση λειτουργεί αντιστρόφως ανάλογα προς τον εγγυητικό χαρακτήρα του συνταγματικού κειμένου, δεδομένου ότι η έκπτωση των θεσμών αντιμετωπίζεται από τους πολίτες ως φυσιολογική «κανονικότητα».

Μία από τις μεγαλύτερες αδυναμίες του Συντάγματος, ήδη υπό την πρώτη του εκδοχή, πριν από την αναθεώρηση του 1986, υπήρξε η πραγματική απουσία θεσμικών αντιβάρων¹⁹. Η κατοχύρωση των λεγόμενων «υπερεξουσιών» του Προέδρου της Δημοκρατίας²⁰ αποτελούσε ένα δυνητικό «όπλο» στα χέρια του αρχηγού του Κράτους, το οποίο, ωστόσο, δεν ενεργοποιήθηκε ποτέ στην πράξη, παρά την πρόθεση του εμπνευστή τους, Κ. Καραμανλή, να μιμηθεί θεσμούς αντίστοιχους με εκείνους της Ε' Γαλλικής Δημοκρατίας που είχε θεσπίσει ο στρατηγός de Gaulle το 1958. Συνεπώς, η κατάργηση των αρμοδιοτήτων αυτών με την αναθεώρηση του 1986 απλώς επιβεβαίωσε την –ήδη υφιστάμενη– κυριαρχία του πρωθυπουργού στο πλαίσιο του ελληνικού κοινοβουλευτικού πολιτεύματος, κάτι που τελικώς αποδέχτηκε και το σύνολο των κυρίαρχων πολιτικών δυνάμεων, δεδομένου ότι το ζήτημα της επαναφοράς των «υπερεξουσιών» του αρχηγού του Κράτους δεν τέθηκε ούτε στο πλαίσιο της συναινετικής αναθεώρησης του 2001, ούτε στην κατοπινή «μικρή» αναθεώρηση του 2008· στη δε αναθεώρηση του 2019 η θεσμική θέση του Προέδρου της Δημοκρατίας υποβαθμίστηκε στο χαμηλότερο δυνατό επίπεδο, καθώς η απλοποίηση της διαδικασίας εκλογής καθιστά τον ανώτατο άρχοντα όργανο της κυβερνητικής κοινοβουλευτικής πλειοψηφίας, συνάδοντας με τον τρόπο αυτό στις απαιτήσεις του υπερσυγκεντρωτικού «επιτελικού» κράτους.

Από την άλλη πλευρά, ζητήματα λειτουργίας των θεσμών, όπως η περίφημη «ψήφος Αλευρά» κατά την προεδρική εκλογή του 1985, η σύγκρουση του Συντάγματος με το Ενωσιακό (Κοινοτικό τότε) Δίκαιο λόγω της διάταξης περί «βασικού μετόχου» που είχε προστεθεί με την αναθεώρηση του 2001, αλλά και ζητήματα που ανέκυψαν κατά τη διάρκεια της οικονομικής και της πανδημικής κρίσης, όπως η συνταγματικότητα των «μνημονιακών» μέτρων, των εφαρμοστικών τους νόμων και η κατάχρηση των έκτακτων αρμοδιοτήτων της εκτελεστικής εξουσίας αποτέλεσαν σημεία αντιπαράθεσης και διαλόγου, που απασχόλησαν πρωτίστως τους επαίοντες του Συνταγματικού Δικαίου, καθώς και διαφόρων αποχρώσεων οργανικούς διανοούμενους. Σε όλες αυτές τις περιπτώσεις, οι πολίτες είτε ήταν απόντες, είτε, στη χειρότερη περίπτωση, αδιαφορούσαν.

¹⁹ Checks and balances.

²⁰ Ενδεικτικές «υπερεξουσίες» αποτελούσαν οι θεσμοί του διορισμού του πρωθυπουργού, της παύσης της κυβέρνησης, και ιδίως της διάλυσης της Βουλής. Βλ. ενδεικτικά Γ. Τασόπουλο, *Τα θεσμικά αντίβαρα της εξουσίας και η αναθεώρηση του Συντάγματος*, 2007, σελ. 53 επ.

Υπό τις συνθήκες αυτές, το Σύνταγμα μετατράπηκε σε ένα κείμενο, την ερμηνεία του οποίου ανέλαβε μια κατηγορία τεχνοκρατών και δημοσιολογούντων που συχνά καθοδηγούνταν από κίνηση εξυπηρέτησης ωφελιμιστικών σκοπιμοτήτων, γεγονός που είχε ως συνέπεια, όχι μόνο την αποξένωση των πολιτών από τη διεκδίκηση των δικαιωμάτων τους, αλλά και την απομάκρυνσή τους από τις συμμετοχικές διαδικασίες²¹. Συνεπώς, τίθεται μία σειρά από ερωτήματα όπως: Για ποιους ακριβώς υπάρχει και εφαρμόζεται το Σύνταγμα; Η καταστρατήγηση ή η στρεβλή ερμηνεία – συχνά με την επίκληση πομπωδών «μεθοδολογικών» εργαλείων²²– των συνταγματικών διατάξεων που οδηγούν στην απονομιμοποίηση των θεσμών είναι ικανές να διαμορφώσουν συνθήκες «μιθριδατισμού» των πολιτών απέναντι σε τέτοια φαινόμενα; Τελικά, μήπως η υποχώρηση της εγγυητικής λειτουργίας των θεσμών, συνεπεία του προτάγματος της πολιτικής σκοπιμότητας έναντι του Δικαίου, δυναμιτίζει τα συλλογικά ψυχολογικά θεμέλια του συνταγματικού οικοδομήματος; Σε αυτά και σε πολλά άλλα ερωτήματα επιχειρεί να δώσει απαντήσεις το βιβλίο του Τάκη Βιδάλη, που προβαίνει σε μια εναλλακτική οπτική για το Σύνταγμα και τους θεσμούς του, η οποία το καθιστά, όχι μόνο επίκαιρο (αν ληφθούν υπόψη ζητήματα, όπως το έγκλημα των Τεμπών ή η υπόθεση των υποκλοπών), αλλά και ένα πολύτιμο εργαλείο για τους «ειδικούς», τους εφαρμοστές του Δικαίου και κάθε σκεπτόμενο πολίτη. □

²¹ Για παράδειγμα, στις βουλευτικές εκλογές της 21ης Μαΐου 2023 η αποχή υπερέβη του 38%, ενώ στις επαναληπτικές βουλευτικές εκλογές της 25ης Ιουνίου 2023, το ποσοστό αποχής ανέβηκε στο 46,26%. Πηγή: <<https://ekloges.ypes.gr/>>.

²² Βλ. ενδεικτικά το σκεπτικό της πλειοψηφίας στην πρόσφατη υπ' αριθμ. 1918/2025 απόφαση του ΣτΕ, η οποία έκρινε τη μη αντισυνταγματικότητα του νόμου για τη λειτουργία ιδιωτικών πανεπιστημίων στην Ελλάδα, όπου στην πράξη υιοθετείται η θεωρία περί «επαυξημένου» Συντάγματος που επιτρέπει την ερμηνεία του θεμελιώδους νόμου ως μια εκδοχή soft law.